

მიხეილ ბახტაძე ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ ასოცირებული პროფესორი

კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ

საქართველოს ისტორიაში არსებობს მთელი რიგი მოვლენები რომელთა დათარიღება აზრთა დიდ სხვადასხვაობას იწვევს. ასეთ კატეგორიას განეკუთვნება თამარის მეფობის პერიოდში მომხდარი ამბები. მაგალითად: გიორგი რუსის აჯანყება, კარის (ყარსის) აღება, ბასიანის ბრძოლა, თამარ მეფის გარდაცვალება. ამჯერად სწორედ უკანასკნელ საკითხს გვინდა შევეხეთ.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ძირითადად, თამარ მეფის გარდაცვალების სამი თარიღი გვხვდება 1207, 1210 და 1213 წლები¹ (თუმცა დასახელებული 1212 და 1215/16 წლებიც). თითოეულ მათგანს გარკვეული არგუმენტაცია გააჩნია და ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული თუ რომელი მეცნიერი რომელ წყაროს ეყრდნობა. ჩვენი მიზანი არ არის დაწვრილებით განვიხილოთ თითოეული თარიღის დამადასტურებელი თუ უარსაყოფი არგუმენტები.

პირადად ჩვენ 1210 წელს ვემხრობით და შევეცდებით დამატებითი არგუმენტი მოვიყვანოთ აღნიშნული თარიღის სასარგებლოდ.

„ისტორიანი და აზმანიში“ მოიპოვება შემდეგი სახის ცნობა – „გააზნაურდეს ქვეყანისა მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი, და გახელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა ამისსა, რომელი აწ ჩანს დაწერასა შინა ამისსა ათერთმეტთა მოქცევათა უამთა თამარ სამგზის სანატრელისათა, რომელმან სიმშვიდითა დავითიანითა, სიბრძნითა სოლომნიანითა, სიმხნითა და საურავთა დღესისთა ხვალისა არა მიგდებითა აღექსანდრიანითა, იპყრნა ზღვით პონტოსით ზღუადმდე გურგანისად და სპერითგან დარუბანდამდის და ყოველნი

¹ ამ საკითხთან დაკავშირებით იხილეთ: შ. დარჩიაშვილი, XIII საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხები „მნათობი“ 1975 წ. №2; გ.დუნდუა, თ.დუნდუა, ქართული ნუმისმატიკა თბ 2002 წ.; „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ (ცდა ტექსტის დადგენისა) კ.კეკელიძის რედაქციით თბ. 1941 წ.; ს.კაკაბაძე, როდის მიიცივალა მეფე თამარი „თემი“ 1912 წ. №56; ს.კაკაბაძე, რუსთაველი და მისი „ვეფხისტყაოსანი“ თბ. 1969 წ.; თ.კენკეაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა თბ. 2010 წ.; ი.ლოლაშვილი დავით სოსლანის აკლდამის საიდუმლოება თბ. 1971 წ.; ი.ლოლაშვილი თამარ მეფის აკლდამა გელათში თბ. 1989 წ.; რ.მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი თბ. 2002 წ.; თ.ნატროშვილი, გ.ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა „მაცნე“ ენისა და ლიტერატურის სერია 1974 წ. №1-2; ჯ.ოდიშელი, მცირე ქრონიკები თბ. 1968 წ.; ჯ.ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონოლოგიის ერთი საკითხი „ცისკარი 1976 წ. №1; თ.ჟორდანიას, ქრონიკები ტ. I ტფ. 1892 წ.; ბ.სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ აღ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებულში საქართველო რუსთაველის ხანაში თბ. 1966 წ.; ბ.სილაგაძე, XIII საუკუნის დამდგენის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან „მაცნე“ 1988 წ. №2; ლ.ტუხაშვილი „სოფლის ცხოვრება“ 1989 წ. №114; ი.ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია წიგნ. II თხზ. ტ. II თბ. 1983 წ. გვ. 280,383; გ.ჯაფარიძე, ვახუშტი და XII-XIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიის ზოგიერთი საკითხი თსუ შრომები 1979 წ. №206.

კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი ხაზარეთამდის და სკვითთამდის“¹. კაკეკელიძემ ჩათვალა, რომ „ათერთმეტთა მოქცევათა“ არის თამარის მეფობის ხანგრძლივობის აღმნიშვნელი, მაგრამ რადგა თამარს 11 წელი არ უმეფია ტექსტი დროთა ვითარების გამო შერყენილად მიიჩნია, ჩაასწორა და „ათერთმეტთა“ ნაცვლად „ოცდაათერთმეტთა“ დაწერა². სხვა არგუმენტებთან ერთად, კაკეკელიძემ თამარის მეფობა განსაზღვრა რა 31 წლით გარდაცვალების თარიღად 1215 წელი მიიღო, რადგან თამარის მეფობა 1184 წლიდან აითვალა (1184+31=1215).

სანამ შემდგომ მსჯელობას გავაგრძელებდეთ გვინდა „ათერთმეტთა მოქცევათა“-ს საკითხს შევეხეთ. მარიამისეულ და მახაბლისეურ ნუსხაში წერია „ათერთმეტთა“ და ასევე გაიმეორა ს.ყაუხჩიშვილმა³. აკლიმიაშვილის მიერ აღმოჩენილ ხელნაწერში წერია „ათორმეტთა“ და „ქართლის ცხოვრების“ ბოლდროინდელ გამოცემაში ამ ნუსხის ვარიანტია დაფიქსირებული⁴. პირადად ჩვენ ვთვლით, რომ მარიამისეულ ნუსხას უფრო უნდა ვენდოთ. რაც შეეხება იმას, თუ რას ნიშნავს „ათერთმეტთა მოქცევათა“, ამ შემთხვევაში კაკეკელიძე ალბათ მართალი იყო. ძნელია აქ სხვა რამე ვიგულისხმოთ თუ არა თამარის მეფობის ხანგრძლივობა. ისიც ცხადია, რომ თამარს 11 წელი არ უმეფია, ისევე როგორც არც 21 და 41. ამიტომ კაკეკელიძისეული აღდგენა – „ოცდაათერთმეტთა მოქცევათა“ ჩვენი აზრით სწორია.

კაკეკელიძის მსჯელობაში ერთი შეხედვით თითქოს ყველაფერი სწორია. მაგრამ აქ აუცილებლად გასათვალისწინებელია ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტი – როდიდან უნდა დავიწყოთ თამარის მეფობის ათვლა? თითქმის ყველა მკვლევარი გამეფების თარიღად 1184 წელს იღებს ანუ იმ წელს როდესაც გიორგი III გარდაიცვალა და თამარმა მარტო, დამოუკიდებლად დაიწყო მეფობა.

ჩვენი აზრით, ეს საკითხის არა სწორი დაყენებაა და ვიზიარებთ ნ. შოშიაშვილის⁵ მოსაზრებას, რომ თამარის მეფობის ოფიციალური ათვლა იწყება არა 1184 წლიდან, როდესაც გიორგი III გარდაიცვალა და თამარი ერთპიროვნული მმართველი გახდა საქართველოს სამეფოსი, არამედ იმ წლიდან, როდესაც ის თანამოსაყდრედ აკურთხეს (კ. კაკეკელიძეს აღნიშნული აქვს, რომ ისინი ვინც თამარის მეფობის ათვლას 1178 წლიდან იწყებენ მეფის

¹ ქართლის ცხოვრება ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. II 1959 წ. თბ. გვ.

² კაკეკელიძე დას. ნაშრომი გვ.17-20

³ ქართლის ცხოვრება ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. II 1959 წ. თბ. გვ.

⁴ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 409

⁵ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი I თბ. 1984 წ. გვ.77,100

გარდაცვალებას 1201 წელს ვარაუდობენ¹. სამწუხაროდ, ამასთან დაკავშირებით მეცნიერი არ ასახელებს არც კონკრეტულ პიროვნებებს და არც კონკრეტულ ნაშრომებს. ჩვენს მიერ ნანახ სამეცნიერო ლიტერატურაში კი მხოლოდ ნ.შოშიაშვილი აითვლიდა თამარის მეფობას 1179 წლიდან).

1177 წელს დაწვებული ორბელთა აჯანყება 1178 წელს დამთავრდა². ქართველი მემატიანის ცნობით, „შემდგომად ამისსა მეორესა წელიწადსა შეიყარა ყოვლითა სამეფოთა მისითა შემოქცეული ღანუყით ნაჭარმაგევს. შემყრელმან შუდთავე სამეფოთა მისთამან აწუა დედოფალთადედოფალი, ბედნიერი და სუანი ცოლი მისი ბურდუხან და შვილი მათი თამარ, ნათელი და ბრწყინვალება თუალთა მათთა და მანიაკი ყოველთა მეფეთა და გურგუნი ყოველთა ჳელმწიფეთა. განრჩევითა და გამორჩევითა, განგებითა და გაგონებითა ზენისა მის ხუედრისა შარავანდელთა მნებებელისათა მეფე ყო თამარ თანადგომითა ყოველთა პატრიარქთა და ებისკოპოზთა, დიდებულთა იმიერთა და ამიერთა, ვაზირთა და სპასალართა და სპასპეტთა.“³ 1178 წლიდან „შემდგომად ამისსა მეორესა წელიწადსა“ – გამოდის 1179 წელი. სწორედ ამ თარიღიდან უნდა მოხდეს თამარის მეფობის ათვლა.

დავით IV აღმაშენებელი 1089 წელს გამეფდა და სწორედ აქედან აითვლება მისი მეფობა, მიუხედავად იმისა, რომ, ფორმალურად, გიორგი II-ის გარდაცვალებამდე (1108 ან 1112 წელი) დავით IV თანამოსაყდრე იყო (ისევე როგორც თამარი 1184 წლამდე). ის რომ გიორგი II 1089 წლის შემდეგაც მეფედ ითვლებოდა ნათლად ჩანს თუნდაც რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერიდან“ სადაც კრების მონაწილეთა ჩამოთვლა მეფეთ-მეფე გიორგით იწყება⁴. მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ყველა სამეცნიერო ლიტერატურაში გიორგი V-ის მეფობის წლებად 1318-1346 ან 1314-1346 წლებია დასახელებული თავად გიორგი ბრწყინვალე საკუთარ მეფობას 1299 წლიდან ითვლიდა. ამის ნათელი დადასტურებაა მეფის სიგელი ივანე თორელიისადმი. „მოვიდეს წინაშე ჩუენსა ჩუენი დიდად ერთგული ივანე და გუეაჯა და მოგუახსენა, რათამცა კოჟრისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი მიგუებოძა ... გქონდეს შენ თორელ ივანესა კოჟრისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი ... დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისა ლთ ჳელითა კარისა მწიგნობრისა

¹ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი“ (ცდა ტექსტის დადგენისა) კ.კეკელიძის რედაქციით გვ. 41

² რ.მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი გვ. 466-467

³ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 396

⁴ ევაბიძაშვილი, რუის-ურბნისის კრებს ძეგლისწერა თბ. 1978 წ. გვ.

აბრაჰამ ავგაროზის ძისათა. ვამტკიცებ გიორგი“.¹ ინდიქტიონი „ლთ“ ნიშნავს გამეფებიდან 39-ე წელს. მეფის აღსაყდრების წლად თუ 1318 წელს ავიღებთ, საბუთი 1357 (1318+39=1357) წელს დაწერილი გამოდის, ხოლო თუ მეფობას 1314 წლიდან ავითვლი – 1353 (1314+39=1353) წელს მივიღებთ. ორივე აბსურდული თარიღია რადგან გიორგი V 1346 წელს გარდაიცვალა. ცხადია, რომ სიგელის შემდგენელი გიორგი V-ის გამეფების თარიღად 1299 წელს მიიხსენებს (სიგელი 1338 წელს არის დაწერილი. 1299+39=1338). რა თქმა უნდა ძნელი წარმოსადგენია, რომ სამეფო კარის მწიგნობარს მეფის აღსაყდრების ტარილი არ სცოდნოდა ან შეშლოდა.

ანალოგიური ვითარებაა თამარ მეფესთან დაკავშირებით. მაგრამ არსებობს კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტი. ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულებაში მოიპოვება ინფორმაცია, რომელიც, ჩვენი აზრით, პირდაპირ მიგვანიშნებს თუ რომელი წლიდან უნდა ავითვალოთ თამარის მეფობა. მემატიაზე წერს, „ხოლო წარმოვთქვათ ესეცა, რამეთუ **ოცდამესამედ, გინათუ მეოთხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა საქმე კარისა** რამეთუ მრავლით ჟამითგან ჰბრძოდეს სარგის თმოგველი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარად ღონე ქნეს ადებისა, რამეთუ ზამთრის მკსინგარებისაგან და სიცვიისა უღონი იყვნეს მოდგომად. ხოლო ჟამსა ყინვისასა წყლისაგან განყინულისა ვერ შეუძლებდეს ბრძოლად, გარე-შემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი და იგი მხოლო მარტომ ჰქონდათ სპარსთა. ამისთვის განისზრახა კეთილთა გონებითა **და წარავლინა დავით ზემოთ ლაშქრითა.** წაატანა ზაქარია და ივანე და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ხანგრძლად იქმნა ესე და თუთ თამარ დადგა ჯავახეთს და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა. ხოლო იგინი მივიდეს და ებრძოლნეს უკუე შეკრულსა მას ღობესა წყლისათვის. და მრავალთა შინა დღეთა განტეხეს ადგილი იგი. და გამოიცალა წყალი და მის თანა უმრავლესნი მოქალაქენიცა. ხოლო დაშთომილთა მათ ითხოვეს **დავითისაგან**, რათა თუთ თამარ მივიდეს და მას მიენდვნენ, რამეთუ ეშინოდათ სიტყუათა მათათვის გინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს პირველ. მაშინ მოაჯსენეს ესე ყოველი თამარს. ხოლო იგი მივიდა და მოიხუნეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშუდობასა და ფიცსა, რათა არა განსცეს კარი, ვითარ ანისი და დვინი არამედ სამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთვის მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თვისსა გიორგის რათა შევიდეს და თუთ მოითუალოს ქალაქი და

¹ ქართული სამართლის ძეგლები ტ. II ი.დოლიძის რედაქციით 1965 წ. გვ.97

ციხე. რომელი-ესე ესრეთ იქმნა და ესე ერთი ქალაქი და ციხე თვსად დაიმჭირა.“¹

მთელი ამ ნაწივეტიდან ჩვენთვის მთავარია შემდეგი – თავისი მეფობის ოცდამესამე ან ოცდამეოთხე წელს თამარი ქალაქ კარის საკითხით დაინტერესდა. რადგან ამ დროისათვის ქალაქი კვლავ მუსლიმთა ხელში იყო მეფემ კარის ასაღებად დავით სოსლანი გაგზავნა. საბოლოოდ ქალაქის მცხოვრებლებმა ბრძოლას ვეღარ გაუძლეს და დანებდნენ.

სანამ შემდგომ მსჯელობას გავაგრძელებთ, საჭიროა კიდევ ერთი საკითხი გავარკვიოთ – კარის აღება ბასიანის ბრძოლამდე მოხდა თუ ბასიანის ბრძოლის შემდგომ და თავად ეს ბრძოლაც რომელ წელს გაიმართა. ბასილი ეზოსმოდვრის მიხედვით ჯერ გაიმართა ბასიანის ბრძოლა, შემდეგ ქართველებმა დალაშქრეს ტრაპიზონის მხარე და მხოლოდ ამის შემდეგ დაიკავეს ქალაქი კარი.² ლაშა-გიორგის დროინდელი მემბტიენეს მიხედვით, „მოვიდა რუქნადინი ... მიეგებნეს ბასიანის ქუეყანასა, გაიქციეს ... ამისა შემდგომად აიღეს კარი“.³ მაგრამ „ისტორიანი აზმანის“ მიხედვით, ქართველებმა ჯერ კარი აიღეს და შემდეგ კი ბასიანის ბრძოლაში რუმის სულთანიც დაამარცხეს⁴. ქართველ მეცნიერთა შორისაც არ არის ერთიანობა იმასთან დაკავშირებით თუ პირველად რომელი მოვლენა მოხდა. თავის დროზე გ. ალასანია წერდა, „აზრი იმის შესახებ, რომ ბასიანის ბრძოლა წინ უსწრებდა ტრაპიზონის საკეისროს შექმნასა და ყარსის აღებას, ამჟამად უარყოფილია“.⁵ ჩვენ მკვლევართა იმ ნაწილს ვეთანხმებით, რომლებიც თვლიან, რომ კარის აღება წინ უძღოდა ბასიანის ბრძოლას⁶. კარის (ყარსის) აღება იყო ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი რამაც რუქნადინს საქართველოს წინააღმდეგ გამოლაშქრება გადააწყვეტინა.

მიუხედავად იმისა ბასიანის ბრძოლა უფრო ადრე მოხდა თუ კარის აღება, ერთი რამ ცხადია – დროის მხრივ, ამ ორი მოვლენის ერთმანეთისაგან ძალიან დაშორება არ შეიძლება. ბასიანის ბრძოლა 1202 წლის 27 ივლისს გაიმართა.⁷ კარის აღებაც 1202-1203 წლებში უნდა მომხდარიყო.

¹ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 508

² ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 498-509

³ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 354

⁴ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 462-463

⁵ გ. ალასანია, ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის „მაცნე“ ისტორიის სერია 1975 წ. №1 გვ. 89

⁶ რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი გვ. 573

⁷ გ. ალასანია, ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის „მაცნე“ ისტორიის სერია 1975 წ. №1 გვ. 89-92. 1202 წლით არის დათარიღებული ბასიანის ბრძოლა საქართველოს ისტორიის ნარკვევებში (ტ. III 1979 წ. გვ.331) და ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევებშიც (ტ. I 1998 წ. გვ. 331)

თუ თამარის მეფობას 1184 წლიდან ავითვლით, ბასილი ეზოსმოდვრის ცნობაზე დაყრდნობით გამოვა, რომ ქართველების მიერ კარის აღება 1207 (1184+23=1207) ან 1208 (1184+24=1208) წელს განხორციელდა. ეს კი შეუძლებელია, რადგან ყველაფეს რომ თავი დავანებოთ ამ დროს დავით სოსლანი ცოცხალი აღარ არის. დავითი 1204-1205 წელს გარდაიცვალა¹, თუ უფრო ადრე არა².

ჩვენი აზრით ყველაფერი თავის ადგილზე დგება თუკი თამარ მეფის ზეობის ათვლას 1179 წლიდან დავიწყებთ. ასეთ შემთხვევაში გამოდის რომ ქართველებმა კარი 1202 (1179+23=1202) ან 1203 (1179+24=1203) წელს აიღეს.

მთელი ეს მსჯელობა იმისთვის დაგეჭირდა, რომ გვეჩვენებინა – ჩვენი აზრით, ბასილი ეზოსმოდვრის თხზულებაში დაცული ცნობა თავად მიგვანიშნებს, რომ თამარის მეფობის ათვლა 1179 წლიდან უნდა დავიწყოთ.

ესლა კი მთავარ საკითხს დავუბრუნდეთ. როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? თუ გამეფების თარიღად 1179 წელს ავიღებთ, მაშინ თავად კეკელიძის დასაბუთებიდან გამომდინარე ვიღებთ 1210 (1179+31=1210) წელს, როგორც მეფის გარდაცვალების თარიღს. გვიჩნდება კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტი 1210 წლის სასარგებლოდ.

რაც შეეხება 1213 წელს და ივანე ჯავახიშვილისეულ არგუმენტაციას ამ თარიღისა, შეიძლება ითქვას შემდეგი – ი.ჯავახიშვილმა 1213 წელი აიღო ერთადერთი მიზეზის გამო. „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით თამარი გარდაიცვალა ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდეგ. ზაქარიას გარდაცვალების თარიღი კი 1212 წელია და აქ სადავო არაფერია. მაგრამ მართლაც ისე განვითარდა მოვლენები როგორც ამას ქართველი მემკვიდრე ვერს? შ. დარჩიაშვილმა ბაგავანის წარწერასა და კირაკოს განმარტების ცნობაზე დაყრდნობით, ჩვენი აზრით, დამაჯერებლად უჩვენა, რომ თამარ მეფე ზაქარია მხარგრძელზე ადრე გარდაიცვალა.³ მოვლენათა ასეთ თანმიმდევრობას მხარს უჭერს ე.წ. ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრეც. ეს უკანასკნელი პირდაპირ წერს, რომ გიორგი IV-ს „გამგედ და განმზრახად“ ყავდნენ მხარგრძელი ზაქარია, მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი და ივანე ათაბაგი.⁴

ჩვენი აზრით, თამარი ზაქარიაზე ადრე გარდაიცვალა. ასეთ შემთხვევაში ასახსნელია თუ რატომ არის „ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტში დაცული

¹ ბ.სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი აბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. გვ. 125; ჯ.ოდიშელი, მცირე ქრონიკები გვ.122.
² ნ.შოშიაშვილი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ. III 1979 გვ.341 დავითის გარდაცვალება 1203/04 წლით თარიღდება.
³ შ.დარჩიაშვილი დასახ. ნაშრომი გვ. 153
⁴ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 356

ინფორმაცია, რომ ზაქარია მხარგრძელი თამარ მეფეზე ადრე გარდაიცვალა. ბ. სილაგაძის აზრით, „თხზულება თამარის მეფობიდან რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ არის დაწერილი, როცა მის ავტორს არათუ ამა თუ იმ ამბის თარიღი, არამედ თვით ამბების თანმიმდევრობაც აღარ სცოდნია“.¹ რა თქმა უნდა ნებისმიერ მემატრიანეს შეიძლება მოსვლოდა შეცდომა. შესაძლოა არეოდა ლაშქრობებისა ან ქალაქების დაკავების თანმიმდევრობა, ისევე როგორც ამა თუ იმ პიროვნებათა გარდაცვალების თანმიმდევრობაც. მაგრამ აქ არის ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი – საქმე ეხება საქართველოს მეფისა და იმ პერიოდის ყველაზე უფრო გავლენიანი ფეოდალის, ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცეს ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების საკითხს. ამ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, შეცდომა ნაკლებად მოსალოდნელია.

„ისტორიანი და აზმანის“ ავტორს, ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდეგ აღწერილი აქვს ორად-ორი კონკრეტული ფაქტი და ორივე ივანე მხარგრძელს ეხება. ერთია ივანესთვის ათაბაგობის ბოძება და მეორე – დიდოელთა და ფხოველთა ამბოხი, რომელიც ათაბაგმა ჩაახშო².

ძალიან საინტერესოდ არის აღწერილი ივანესათვის ათაბაგობის ბოძების სცენა. ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ მეფემ გადაწყვიტა ამირსპასალარობა ივანესთვის გადაეცა, რაზეც ამ უკანასკნელმა მიუგო, „პატივი ესე, რომლითა პატივგიცემიეს ჩემდა, დიდად დიდი არს და მე უღირს ვარ. ესრეთ შემიწყალე, ძმისა ჩემისა სახელსა ჩემ ზედა არა ახსენებდნენ, რათა არა მრცხუნეს ნაცვლად მისა დგომად, არამედ ათაბაგობითა პატივ-მეც. საქართველოსა არა არს წესად და კვლად თქვენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა და ამით განადიდე წყალობა შენი ჩემ ზედა, რომე ახალსა და უადრესსა პატივსა ღირს მყო და ათაბაგობა მიბოძო.“³ ძალიან უცნაური სიტუაციაა აღწერილი. ქვეშევრდომი მეფეს უბედავს, რომ უარი უთხრას მისთვის შეთავაზებულ საკვლეოზე და მანამდე სამეფოში არ არსებული და ეხლა საგანგებო მისთვის შესაქმნელი თანამდებობა – ათაბაგობა⁴ ითხოვოს. პირადად ჩვენთვის ძნელად წარმოსადგენი და დასაჯერებელი ფაქტია, რომ ივანე მხარგრძელს ასეთი

¹ ბ.სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი აბნ აღ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებულში საქართველო რუსთაველის ხანაში თბ. 1966 წ

² ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 477-479

³ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 477

⁴ ათაბაგობა ქართული სახელმწიფოს მართველობის სისტემისათვის საესებით ზედმეტი თანამდებობა იყო. უფრო მეტიც, როგორც მართებულად არის აღნიშნული ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ათაბაგი მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდელის „კონკურენტი“ გახდა და დიდად შეუწყო ხელი ამ მეტად მნიშვნელოვანი და საჭირო თანამდებობის „დამცრობასა“ და საერთოდ გაქრობასაც.

თავხედობა გაეხდებოდა მეფისათვის. მემატინანეს თუ ვენდობით ივანემ თამარ მეფეს განუცხადა, რომ „საქართველოსა არა არს წესად და ხელად თქვენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა“. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა იმავე „ისტორიანი და აზმანში“ დაცული შემდეგი ცნობა, „აქამომდე კარი თურქთა ჰქონდა. წარავლინა ლაშქარნი გარედგომად და ცნეს თურქთა, დააგდეს კარი და ივლტოდეს. ხოლო მეფემან აიღო და მიითუალა კარი და დაუტევა კარისა მცველად ახალციხელი ივანე და აჩინა მონაპირედ და უბოძა ათაბაგობა და ამირთამირობა“.¹ ჩნდება საინტერესო კითხვა, ვინ იყო პირველი ათაბაგი ივანე ახალციხელი თუ ივანე მხარგრძელი?

თავის დროზე ლ. ტუხაშვილმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ათაბაგობა საქართველოში შემოღებულ იქნა დაახლოებით 1205-1206 წელს², ივანე მხარგრძელმა ათაბაგობა მიიღო მხარგრძელთა და თორელ-ახალციხელთა საგვარეულო ურთიერთბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ პირველი ათაბაგისაგან, ივანე ახალციხელისაგან განსხვავებული შინაარსით. საუფლისწულო მამულების მართვას დაემატა მხარგრძელთა (თმოგველებისა და გაგველების გამოკლებით) სამმართველო ოლქების კოლევიალური მმართველობის გაფორმებაც. ივანე გახდა არა მთელი საქართველოს, არამედ მხოლოდ ერთი რეგიონის ათაბაგი. ათაბაგობის მიღებით დასრულდა მხარგრძელთა სამოხელეო მფლობელობის სამამულო მფლობელობად გადაქცევის ევოლუცია. XII-XIII საუკუნეების საქართველოსათვის ეს უაღრესად ტიპური მოვლენა შედარებით გაამძაფრა თამარის ნაადრევმა სიკვდილმა (1207) და ლაშას კურთხევის დაგვიანებამ (1210), რამაც ხელი შეუწყო ივანე ათაბაგის „მამობრივი“ ზრუნვის მითის შექმნასა და მხარგრძელთა პანეგერიკას³.

ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ მოსაზრებას, რომ პირველად ათაბაგობა სწორედ ივანე ახალციხელს ებოძა. რამ გამოიწვია ახალი თანამდებობის შემოღება და რა უფლება-მოვალეობები გააჩნდა მას უცნობია. ამჯერად ჩვენს მიზან არ წარმოადგენს ამ მეტად საინტერესო საკითხის კვლევა. ივანე მხარგრძელმა ათაბაგობა მართლაც ივანე ახალციხელის შემდგომ მიიღო. თუმცა ჩვენ არ ვიზიარებთ დებულებას ივანე მხარგრძელის საქართველოს მხოლოდ ერთი კუთხის ათაბაგობის შესახებ, ის საქართველოს სამეფო კარის ათაბაგი იყო.

¹ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 462

² როგორც ჩანს მეცნიერი თვლიდა, რომ ქართველებმა კარი 1205 ან 1206 წელს აიღეს.

³ ნ.ბერძენიშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია. „მაცნე“ ისტორიის სერია 1975 წ. №3 გვ. 164

ძნელი სათქმელია თუ რატომ ჩამოართვეს ათაბაგობა ივანე ახალციხელს და გადასცეს ივანე მხარგრძელს. შესაძლოა მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა. ჩვენი აზრით, სამეფო კარზე სამოხელეო ცვლილებების განხორციელება 1210 წელს უნდა მომხდარიყო, როდესაც ტახტზე ახალგაზრდა მეფე გიორგი IV ავიდა. ეს ის პერიოდია, როდესაც მემატიანეს ცნობით, „და იყუნეს გამგედ და განმზრახად ყოველთა საქმეთა მისთა მისისავე მშობლისობითგან მხარგრძელი ზაქარია, მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი და ივანე ათაბაგი.“¹ ალბათ, ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა მთელი თავისი გავლენა გამოიყენეს და ახალციხელთა საგვარულოს ათაბაგობა ჩამოართვეს. ცხადია ეს დაძაბავდა ურთიერთობას ამ ორ საგვარეულოს შორის, თუ საერთოდ მტრობას არ ჩამოაგდებდა. ჩვენი აზრით, სწორედ ამის მერე დაიწყო დაპირისპირება ამ ორ საგვარეულოს შორის (თუმცა შესაძლოა მანამდეც არსებობდა). ამიტომ იყო ალბათ, რომ 1225 წელს გარნისის ბრძოლაში ივანე მხარგრძელმა დამხმარე ძალა არ გაუგზავნა ძმებ ახალციხელებს და ეს უკანასკნელები სასიკვდილოდ გასწირა. აკი პირდაპირ წერს უამთააღმწერელი, „იტყვიან შურითა ყო ახალციხელთა შალვა და ივანესითა“.² ჩვენი აზრით, „ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტში საგანგებოდ იქნა ჩართული გამოგონილი, არარეალური სიუჟეტი – ივანე მხარგრძელისათვის ვითომდა თამარ მეფის მიერ ათაბაგობის ბოძების შესახებ – რათა შექმნილიყო მხარგრძელთა მიერ ათაბაგობის მიღების „კარგი“ ვერსია. ამისთვის კი საჭირო იყო, რომ თამარ მეფე ზაქარიაზე გვიან გარდაცვლილიყო. დიდოელთა და ფხოველთა წინააღმდეგ ლაშქრობაც სწორედ ივანეს განდიდებისა და წარმოჩენის მიზნით არის ასე დაწვრილებით და მაღალფარდოვნად აღწერილი.

ჩვენი აზრით, „ისტორიანი და აზმანის“ ინფორმაცია თამარ მეფის ზაქარია მხარგრძელზე გვიან გარდაცვალების შესახებ საგანგებოდ, კონკრეტული მიზნით, არის შეთხზული, თხზულებაში ჩართული და რეალობას არ შეასამება.

ბასილი ეზოსმოდვრის თხზულებაში დაცული ცნობა დამატებითი არგუმენტია იმისათვის, რომ თამარის მეფობის ათვლა 1179 წლიდან დავიწყოთ. რადგან „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით თამარის მეფობა 31 წელი გრძელდებოდა, მეფის გარდაცვალება 1210 წელს უნდა ვივარაუდოთ.

¹ ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 356

² ქართლის ცხოვრება 2009 წ. გვ. 536

